

AGRÁRREFORM HORVÁTORSZÁGBAN 1945–1948 KÖZÖTT

A birtokviszonyok alakulása 1918–1945

A délszláv állam 1918-as megalakulásakor a falusi birtokviszonyok jelentős feszültség forrásai voltak. Horvátország – beleértve a szlávón és a dalmát területeket is, Isztria és a többi olasz uralom alatt lévő terület nélkül – lakosságának túlnyomó többségét a parasztság alkotta: a mezőgazdaságból 1921-ben a majd három és fél milliós lakosság 72,6%-a, 1931-ben 76,6%-a élt.¹ Ezen társadalmi réteg tagjainak többsége kis parasztbirtokokon dolgozott. A szűkebb Horvátország és Szlavónia területén 1895-ben 407 403 gazdaság létezett, melyeknek 44,23%-a 5 hold alatti volt, és a magántulajdonban lévő összterület mindössze 8,46%-át tették ki (395 004 holdnyi területen). 5 és 20 hold közötti volt a birtokok 47,3%-a, az összterület 41,46%-a tartozott ilyen méretű gazdaságokhoz (1 933 117 hold). 20 és 50 hold közötti területtel mindössze a gazdaságok 7,52%-a rendelkezett, de a megművelt területek 18,43%-át foglalták el (859 288 hold). 50 és 200 hold közötti volt a gazdaságok 0,81%-a, 200 hold feletti 0,14%-a, azaz 589 birtok. Az előbbieket, 258 335 hold, az összterület 5,54%-át, az utóbbiak pedig több mint 26%-át jelentették. Magántulajdonban összesen 4 622 995 hold termőföld volt, az állami tulajdon 688 595 holdnyi területre terjedt ki. Jelentős területek felett rendelkeztek a városok és megyék (391 688 hold), valamint az egyházak (153 448 hold) is.²

Dalmáciában egészen más állapotok uralkodtak. Az 1902-es összeírás szerint 83 455 gazdaság volt, melyek 59,1%-a 2 hektár alatti, 27%-a 2 és 5 hektár közötti volt. 5 és 20 hektár közötti a birtokok 12,5%-a, 20 és 100 közötti 1,2%-a, 100 hektár fölötti pedig mindössze 0,2%-a volt. Nem állnak rendelkezésünkre adatok a birtokok pontos kiterjedéséről, annyit tudunk csak biztosan, hogy a 100 hektár fölötti birtokok összesen 146 086 hektár területet foglaltak el és átlagos méretük 919 hektár volt.³ A birtokviszonyok alapvetően az első világháború végéig nem változtak. A parasztság többsége elégedetlen volt a fennálló állapotokkal.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása nagy reményekkel töltötte el a földbirtokra áhító szegényparaszti tömegeket, ezért a földosztás kérdése már az új állam létrejötte előtt a figyelem középpontjába került. A Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa is elismerte, hogy szükség van a birtokviszonyok átalakítására, de mindent megtettek a parasztság megnyugtatóására, a nagybirtokok önkényes felosztásának megakadályozására. A katolikus egyház vezetői is helyeselték a földosztást, és megfelelő kárpótlással hajlandók voltak az egyházi nagybirtokok felosztásának engedélyezésére is. Az elégedetlenkedő parasztság önkényes földfoglalását azonban nem lehetett deklarációkkal megakadályozni, az új vezetés hozzáfogott tehát az agrárreform végrehajtásához.

Sándor régens már 1919. január 6-án tartott beszédében a nagybirtok (kárpótlással történő) felosztása, a szegény földművesek földhöz juttatása mellett szólt. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormánya 1919. február 27-én fogadta el az ún. Előzetes rendeleteket az agrárreform előkészítéséről, eltörölték minden feudális függést és elrendelték a nagybirtok felosztását. Területenként változott, hogy mit tekintettek nagybirtoknak (100–500 hold feletti területek). A felosztáskor föld nélküli földmű-

vesek kaphattak földterületet. Előnyt élveztek „a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttéért harcolók” (solunaši), illetve árváik és özvegyeik. Ezen kedvezményezettek túlnyomó többsége természetesen szerbiai és montenegrói volt.⁴ A nagybirtok felosztásának „végleges rendezéséig” a parasztok a földet „ideiglenes haszonbérletbe” kapták. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a nagybirtok állami kézbe került, a parasztnak a továbbiakban a magántulajdonos helyett az állammal szemben voltak kötelezettségeik. A birtokosok kártérítésének módjáról és a parasztok által a kapott földért fizetendő összegről nem rendelkeztek.⁵

A reformmal megnőtt a kisbirtokok száma, Horvátországban és Szlavóniában 1929 végéig 108 307 új 1–5 hold közötti birtok jött létre, vagyis 60,1%-kal nőtt a kisbirtokok száma. Ezek összesen is csak 157 269 hold területűek voltak, átlagos nagyságuk tehát az 1,5 holdat sem érte el. A középbirtokok száma sokkal kisebb mértékben, 4,29%-kal növekedett.⁶ Mijo Mirković számításai szerint Horvátország és Szlavónia területén 1889-ben 352 000, 1931-ben pedig összesen 404 000 gazdaság létezett. 1895-ben 5 hektár alatti volt a gazdaságok 71%-a, 1931-ben pedig 76%-a (1. táblázat).⁷ A kisbirtokok elsősorban önellátásra rendezkedtek be, a legkisebbek azonban egy kis család eltartására elegendő élelmet sem tudtak megtermelni. Mezőgazdaságon kívüli megélhetést nehéz volt találni, az agráröllő nyílásával pedig tovább romlott a kisbirtokos parasztság helyzete a két világháború közötti Jugoszláviában. Jó része a világválság idején (1930–1934) jelentősen eladósodott, folytatódott a birtokparóziós folyamatok.

A megművelt területeknek mindössze 10%-át adták a 30 hektárnál nagyobb gazdaságok. A 10,4 millió hektárnyi területen kétmillió parasztgazdaság működött. A mezőgazdasággal kapcsolatos adatok a mezőgazdasági technika alacsony színvonaláról árulkodnak. Rendkívül kevés korszerű gép állt rendelkezésre, és egyhektárnyi területre átlagosan csak 3 kilogramm műtrágya jutott,⁸ ami a korabeli Európában rendkívül alacsonynak számított.

1. táblázat

Birtokstruktúra Horvátországban (Isztria nélkül), 1931⁹

Terület (ha)	Szám (db)	Arány (%)	Terület összesen (ha)	Terület aránya (%)
< 2	221 163	41,62	219 563	10,24
2–5	193 026	36,34	626 173	29,21
5–20	112 420	21,16	912 009	42,54
> 20	4 666	0,88	386 196	18,01

Az agrárreform törvényi szabályozása csak az 1930-as évek elején született meg, a valóságban azonban egészen 1941-ig sem sikerült teljesen rendezni az agrárkérdést. Az elért eredmények közül a különböző paraszti függőségek felszámolását és a jórészt idegen tulajdonban lévő nagybirtok felosztását emelhetjük ki, de közel sem sikerült megoldást találni minden problémára. A helyi lakosság és a telepések között sok helyütt kifejezetten ellenséges viszony alakult ki.¹⁰ Nem segítette a délszláv állam nemzetei közötti viszony rendeződését az a tény sem, hogy a szerbek és a montenegróiak jóval több földet kaptak, mint a többi nép tagjai.

Az 1941. április 10-én létrejött Független Horvát Állam (NDH) agrárpolitikája egyértelműen a szerb parasztság ellen irányult. Már április közepén törvényt hoztak arról, hogy az előző rendszer által hadi érdemekért (főleg szerbeknek) adományozott földterületek az NDH tulajdonába mennek át. Ezen törvény alapján 8 581 család vesztette el birtokát (34 672 hold Szlavóniában, 40 329 a Szerémségben), de elkobozták a Szerb Pravoszláv Egyház birtokait is (41 895 hold csak Szlavónia és a Szerémség területén). A későbbiekben, a szerb lakosság üldöztetésének tetőpontján az NDH azok minden vagyonára rátette a kezét. Az ingatlanokkal, így a mezőgazdasági földterületekkel is a Telepítésügyi Hivatal (Zavod za kolonizaciju) rendelkezett a továbbiakban. A hivatal a szerbektől és a rendszer ellenségeitől elkobzott birtokok nagy részét zagorjei, prigorjei, Dráva menti (podravina), kisebb részét tenger melléki (primorjei), dalmáciai és hercegovinai horvátoknak juttatta. Ez a folyamat az 1941-es év végéig jórészt lezajlott. A földhöz jutott családok számáról vita folyik, valószínűleg nem haladta meg a hétezeret.¹¹ Az Olaszország által megszállt horvát területeken elveszítette a földbirtokát minden nem olasz állampolgár, és a Magyarország által elfoglalt horvátlakta területeken is megindult a magyarosítás, illetve az azt akadályozók kitelepítése.

A kommunista párt álláspontja az agrárkérdés ügyében a második világháború előtt

A parasztság helyzetének javítása a két világháború közötti Jugoszlávia minden politikai pártjának programjában szerepelt. A Horvát Parasztpárt agrárpolitikájának alakulása különösen érdekes, a második világháború utáni korszak eseményeire azonban nem volt jelentős hatással, mivel a párt vezetője, Vladko Maček nem volt hajlandó csatlakozni a népfronthoz, és 1945. május 6-án, még Zágráb „felszabadítása” előtt Ausztriába távozott. Az otthon maradt parasztpárti vezetők egy baloldali csoportja ugyan – felújítva a párt 1919–1925 közötti nevét – csatlakozott a népfronthoz, de a kommunisták mindent elkövettek ellehetetlenítésükre.¹²

Az 1919-ben, Szocialista Munkáspárt (Socijalistička radnička partija) néven megalakult, majd átnevezett kommunista párt vezetői is hamar felismerték az agrárkérdés jelentőségét. Az agrárkérdést illetően az 1919 és 1941 közötti időszakban többször változott a kommunisták álláspontja. A vezetőség tagjai közötti ideológiai különbségek és a gazdasági, szociális és politikai feltételek változásai jelentősen befolyásolták a párt álláspontját.

Az alapvető cél mindvégig a tulajdonlasi viszonyok radikális megváltoztatása, a fennmaradt feudális és félf feudális viszonyok eltörlése, valamint „a munkásság és a parasztság burzsoázia elleni szövetségének” létrehozása volt. Ez utóbbi összefogás megteremtésére természetesen mindvégig a szegényparasztság körében szervezkedtek. Ezen réteg számára szimpatikusak voltak a minden (30 hektár fölötti) „nagybirtok” kártérítés nélküli felosztására vonatkozó jelszavaik („A föld azé, aki megműveli”). Ezenkívül tervbe vették az egyházi, kolostori és kegyes alapítványi¹³ földek elkobzását és a parasztok velük szembeni mindenféle kötelezettségének megszüntetését is. Hangoztatták annak fontosságát, hogy az állam biztosítson olcsó (akár kamatmentes) hiteleket a parasztnak és egyéb módon is segítse a földműveléshez szükséges eszközök beszerzését. Céljaik eléréséhez azonban alapvetően a szövetkezesítés véghezvitelét tartották a legmegfelelőbbnek.¹⁴

Az agrárreform előkészítése

A második világháború, a „népfelszabadító” küzdelem során a földkérdés praktikus kérdésként merült fel: meg kellett oldani a harcokban elesettek földjeinek sorsát. A lakosság ellátásában támadt nehézségek miatt még nem a birtokviszonyok rendezése volt a legsürgetőbb kérdés. Az elhagyott termőföldek kiosztása a Népfelszabadító Bizottságok (narodnooslobodilački odbor, NOO) feladata volt. Ezen szervezetek a szabad termőterület egy részének művelését is irányították, fő feladatuk azonban a föld szétesztésének megszervezése volt. Sokan – főleg a legszegényebbek – térítés nélkül művelhették a kapott földet, és a termés egy részét kötelesek voltak beszolgáltatni. A beszolgáltatás mértéke a termés negyedétől feléig terjedt. Az usztasa hatóságok által adományozott birtokokat azonnal visszavették, és azt a legtöbb esetben visszaadták eredeti tulajdonosuknak. Amennyiben ez a lehetőség nem jöhetett számításba, a terület az illetékes NOO földalapjába került. A területek kiosztásánál mindenhol előnyt élveztek a legszegényebbek. Mindent megtettek annak érdekében, hogy a földművelőket biztosítsák, a termés betakarításakor is ők rendelkeznek majd az adott földdel. Az adatok azt mutatják, hogy – részben ennek köszönhetően – az egyénileg művelt területek hozama szinte mindenhol meghaladta az NOO által igazgatott területekéit.

A háború befejeztével, a kommunisták erősödésével napirendre került az agrárkérdés, a birtokviszonyok végleges rendezése is. Először azonban meg kellett küzdeni annak ellenzőivel. Elterjedt vélekedés volt, hogy az agrárreform csak választások előtti trükk. A legjelentősebb ellenzékot Horvátországban a kezdetektől a katolikus egyház jelentette. Különböző módszerekkel, többek között a plébániák számának növelésével, igyekeztek minél több földet megtartani, a Vatikán révén pedig megkísérelték a kérdés nemzetközi ügyé emelését is.

A háború utáni Horvátországban sok volt az elhagyott földterület, különösen a Kelet-Szlavóniából elmenekült németek hagytak hátra meglehetősen jelentős területű birtokokat (2. táblázat). A táblázatban felsorolt járásokból a németeken kívül hat magyar falu lakosságát is kitelepítették (1449 birtok, összesen 6269 ha terület). A Horvátország egyéb területein lévő elhagyott területeket is beleszámítva 1945-ben összesen több mint 130 000 hektárnyi föld várt új gazdára.

2. táblázat

Elhagyott német birtokok Kelet-Szlavóniában¹⁵

Járás (kotar)	Elhagyott falvak száma	Birtokok száma	Terület (ha)
Đakovo (Diakóvár)	19	1400	12 111
Osijek (Eszék)	12	1920	11 703
Valpovo (Valpó)	8	1059	6 353
Vinkovci (Vinkovce)	9	1256	14 758
Vukovar (Vukovár)	6	527	4 247
Összesen	54	6162	49 172

Elengedhetetlen volt a területek pontos összeírása, amely feladatra már közvetlenül a háború végét követően, 1945. június 12-én felállították a Mezőgazdasági és Erdészeti Minisztérium Összeíró Bizottságát. Az Összeíró Bizottság ún. járási bizottságokat hozott létre, amelyek 1946 januárjáig elvégezték a rájuk bízott munkát.¹⁶ Sok helyütt gondot okozott, hogy a lakosok a háborúban megrongálódott (vagy régebbi) házukból egyszerűen átköltöztek egy elhagyott, jobb állapotú házba, és gyakran a földeket is önkényesen vették művelés alá. A hatóságok úgy döntöttek, hogy e családoknak vissza kell térniük eredeti lakhelyükre (erre határidőt szabtak meg). A másik problémát az ún. mudzsahirok¹⁷ okozták, akik Bosznia-Hercegovina területéről menekültek el, és szintén üresen maradt házakban telepedtek meg. A dokumentumok tanúsága szerint létszámuk összesen mintegy 24 000 fő lehetett. Egy részüket az NDH idején telepítették horvát területekre, és a boszniai munkaerőhiány is amellet szót, hogy visszatelepítsék őket a szülőföldjükre. Ez nemskára meg is történt, körülbelül 7000 család kényszerült visszaköltözni Boszniába.¹⁸ Az említett csoportokon kívül végleg elkobozták az NDH idején, adomány útján szerzett birtokokat is.

A politikai előkészítés szempontjából a kormány részéről a legfontosabb lépés a Telepítésügyi Minisztérium (Ministarstvo kolonizacije) létrehozása volt, melynek vezetője Sreten Vukosavljević lett. A reform előkészítését az új minisztérium, a Mezőgazdasági Minisztérium és az új hatalom egyéb szervei végezték. Az alapelgondolás az volt, hogy pontosan felméri, melyik jugoszláv tagköztársaság rendelkezik népességfölösleggel és melyik szabad termőfölddel, majd pedig telepítésekkel oldják meg mindkét térség „problémáját” (maximum 1,5 hektár földet osztva a családok minden tagjára számítva). Az agrárkérdés megoldását tehát főleg a telepítési politikában látták. Sokáig nem volt világos, hogy a kommunista vezetés a földet magántulajdonba akarja-e adni, amint azt Edvard Kardelj, a kormány alelnöke javasolta, vagy a parasztok csak használatba kapják az állami tulajdonban maradt földet, miként Moša Pijade, az AVNOJ elnökségének alelnöke indítványozta. Végül az előbbi mellett döntöttek, és rögzítették, hogy földet csak olyan személy kaphat, aki azt meg is műveli. Az állami kézben maradó birtokoknak azt a szerepet szánták, hogy a rajtuk folyó termelés „példaként szolgáljon” a kis- és középbirtokon élőknek, valamint a városokat ellássa élelemmel.

Jogi szabályozás, az agrárreform végrehajtását végző szervek

A birtokviszonyok rendezésével kapcsolatos első jelentős határozat 1944. november 21-én született: Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ) elnöksége az ellenség vagyonának állami tulajdonba vételéről határozott. Ezt követően sorra születtek a birtokviszonyokat szabályozó törvények és határozatok. Az agrárreformról és a telepítésről rendelkező törvényt már 1945. augusztus 23-án meghozták, majd 1946 márciusában kiegészítették azt.¹⁹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyhangúlag megszavazta a törvényt, holott előtte sok kritikusa akadt, akik elhamarkodott lépésnek tartották a törvény elfogadását. A törvény két alapelvéről már volt szó: 1) a föld azt illeti meg, aki azt megműveli, 2) az adományozott birtok az új birtokos magántulajdonává válik.²⁰ A törvény 24. cikke azonban kimondta, hogy a föld tulajdonosa a kapott földbirtokot 20 évig nem oszthatja fel, nem adhatja el, nem művelheti haszonbérletben, és az elzalogosítást is megtiltották. Az agrárreformról és a telepítésről rendelkező törvény hat részből állt. Az általános rendeletek mellett különösen a birtokok kisajátí-

tásának és a földalap létrehozásának módját, valamint a földadományra jogosult gazdák kategorizálását és az agrárreform általános végrehajtását szabályozták.

A törvény elrendelte minden 45 hektár fölötti szántóföld, 25 hektárt meghaladó területű legelő és 35 hektárnál nagyobb szőlőbirtok kisajátítását, amennyiben azokat haszonbérbe adták vagy egyéb módon másokkal műveltették.²¹ Rendelkeztek minden bank, vállalat és részvénytársaság földjeinek karbantartására – megtarthattak 30 hektár termőföldet 10 hektár feletti területeiket. Kivételes esetben – a kulturális és történelmi jelentőségű létesítmények karbantartására – megtarthattak 30 hektár termőföldet 30 hektárnyi erdővel.²² A kereskedőktől és a kisiparosoktól, valamint az egyéb nem földműves tevékenységet folytató rétegektől kisajátították a 3–5 hektáron felüli megművelhető földet. A földművesek számára földmaximumot határoztak meg, kártérítésként a meghatározott maximum fölötti területért annak egyéves bruttó jövedelmét fizették ki. Rögzítették, hogy a földosztásnál elsőbbséget élveznek azok a föld nélküli és kevés földdel rendelkező gazdák, akik részt vettek a „népfelszabadító háborúban”. A harcolók között elsőbbséget élveztek az idősebb katonák és az önkéntesek. A kedvezményezettek körén kívül meghatározták az erre a célra kijelölt földterületeket is: a németektől elkobzott bácskai, bánáti, szerémségi és baranyai földekből 500 000 kataszteri holdat különítettek el. Minden telepese családnak 8 és 12 hold közötti termőföldet szántak. Ennél nagyobb területet csak a nemzeti hősnak nyilvánítottak kaphattak, kivételes esetben.²³ A törvény céljai között a „közös művelés” előmozdítása is szerepelt. Ennek feltétele az volt, hogy a parasztek legalább 10 évre szóló megállapodást kössenek egymással. Meg kell említenünk még a vajdasági telepítés ügyét rendező rendeletet, mely szerint minden telepese család 8 hold földet kaphatott, 5 vagy több fős család esetén további fél holdat fejenként. A birtok mérete azonban sehogyan sem haladhatta meg a 12 holdat.

A Horvát Nemzetgyűlés Elnöksége 1945. november 24-én adta ki az agrárreform és a telepítés Horvátország területén való végrehajtásáról szóló törvényt. A törvény tartalmazta a szövetségi törvény minden rendelkezését. A földterületek maximumát a következőképpen határozták meg: a nem földműves birtokoknál 3 hektárban, a paraszti birtokok esetében 20 és 25 hektár között (hegyvidéken maximum 30 hektár). Az erdőbirtokokat 8 és 15 hektár között maximálták. Láthatjuk tehát, hogy a horvát törvény valamivel szigorúbb határozatot hozott a birtokok területéről, mint a szövetségi. A törvény az agrárreform és a belső telepítés lefolytatását a mezőgazdasági minisztériumok hatáskörébe utalta.²⁴ A vajdasági telepítést a szövetségi szervek végezték.

Az általános irányvonal meghatározásánál a legnagyobb szerepe Jugoszlávia Agrártanácsának volt. Ez a szerv jelentős politikai súllyal rendelkezett, amit mutat az is, hogy vezetője a nagy hatalmú Moša Pijade volt, tagjai között pedig ott volt Vaso Čubrilović mezőgazdasági miniszter és Sreten Vukosavljević, a Telepítésügyi Minisztérium vezetője is. A tanács felügyelte az agrárreform és a telepítés megvalósításának menetét. 1945. szeptember 8-án az Agrártanács külön bizottságot hozott létre a harcok vajdasági letelepítésére.²⁵ Ezen két szerven kívül a Telepítési Minisztériumnak is volt beleszólása az agrárreform végrehajtásának folyamatába. Egészen 1946 februárjáig, amikor is életbe lépett azon törvény, amely szerint az Agrártanácsnak át kellett alakulnia egy olyan bizottsággá, amely átvette mind az Agrártanács, mind a Telepítési Minisztérium feladatait. Az így létrejövő Agrár- és Telepítésügyi Bizottság²⁶ vezetőjének a régi harcos kommunistát, Krsto Popivodát tették meg. A vajdasági telepítést végző bizottság folytatta tevékenységét. A két bizottság 1948 májusáig működött.

Horvátországban az agrárreform és a kolonizáció ügye a háború után a horvát miniszterelnökség elnöksége Agrár- és Telepítésügyi Igazgatóságához²⁷ tartozott. Egészen 1946. szeptember 12-éig, ekkor ugyanis Tomo Čiković, a Horvát Mezőgazdasági és Erdészeti Minisztérium vezetője úgy határozott, hogy Agrár- és Telepítésügyi Osztályt²⁸ hoz létre a minisztériumon belül. Az osztály öt részlegről állt: agrárjogi, a földalappal foglalkozó, telepítésügyi, a közös birtokok ügyeivel és a pénzügyekkel is külön részleg foglalkozott. A részleg vezetője Ante Mihalić lett. A Horvátországból a Vajdaságba történő telepítés elősegítésére külön bizottságot hoztak létre.

Az agrárreform végrehajtása

A hatóságok az agrárreformról és a telepítésről szóló törvény végrehajtásához késlekedés nélkül hozzáálltak, és azt határozottan véghez is vitték. A földalapot nagyon gyorsan létrehozták, és hozzáfogtak a földosztáshoz. Az agrárreform céljára szánt földalapot alkotó területek összeírásának irányítására járási agrár- és telepítésügyi bizottságokat hoztak létre, melyek 1945 novemberében kezdték meg tevékenységüket.²⁹ A legtöbb esetben a területek kijelölésekor nem ütköztek ellenállásba, azok többségét ekkorra ugyanis már elhagyták a tulajdonosaik.

Hathatós ellenállásra egyedül a katolikus egyház volt képes. Az egyházi vezetés fő törekvése az volt, hogy minél több földmaximum alatti területet ismertessenek el önálló birtoknak, hogy így megtarthassák azokat. A kommunista irányítású hatóságok részéről azonban nem számíthattak engedékenységre, sőt olykor a törvény által előírtnál is szigorúbban jártak el egyes egyházi ingatlanok kisajátításánál. Megmaradt földterületeik rendkívül szétszórtnak helyezkedtek el. Mint már említettük, a törvény különleges esetben lehetőséget biztosított 30 hektár termőföld és 30 hektár erdőterület megtartására. Erre mindössze három esetben került sor: csak a diakóvári (Đakovo) püspökség, a Krk szigetén található glavotoki ferences kolostor és a pakraci püspökség területén lévő értékek bizonyultak „kulturális vagy történelmi szempontból” elég jelentősnek ahhoz, hogy ekkora területet tarthassanak meg. Ráadásul egyikük sem tudta kihasználni teljes egészében a törvény adta lehetőséget, mivel eredetileg sem rendelkeztek elegendő termőfölddel vagy erdőterülettel.³⁰

Az agrárreformról és a telepítésről rendelkező törvény Horvátországban 37 926 birtokot érintett, melyekből 390 510 hektárnyi földalapot hoztak létre. A földalapba a legtöbb területet Eszék környéke (123 105 hektár, a földalap 31,5%-a!) adta. Ezt követte Slavonski Brod és Daruvár környéke. A földalapba 249 059 hektár szlavóniai föld került, mely a teljes állomány 63,8%-át tette ki. A legtöbb telepés Lika és Dalmácia területéről jött, miközben a földalapba rendkívül kevés terület jutott e két országrészből. Az agráralap területének legnagyobb részét, majdnem harmadát, az elűzött németek birtokai adták. Ezt követték az elvett banki, vállalati és részvénytársasági földek (14,1%), a volt nagybirtokok (13,1%) és az egyházi birtokok (12,4%). A népbírószági ítéletek alapján elkobzott földek adták a földalap mintegy 10%-át.

A földalap létrehozása rövid idő alatt, nagyrészt 1946 tavaszán megtörtént. Az elhagyott és nem művelt földekkel Horvátországban először a Mezőgazdasági és Erdészeti Minisztérium, illetve annak Földbirtok Igazgatósága³¹ rendelkezett. Az elkobzott területek az AVNOJ 1941. november 21-i rendelete alapján a horvát miniszterelnökség Népvagyon Osztálya³² alá kerültek. 1945 vége felé pedig a Mezőgazdasági és Erdészeti Minisztérium Állami Mezőgazdasági és Vállalati Vagyon Osztálya³³ vette át a feladatot, majd 1946 februárjában került a földalap ellenőrzése az Agrár- és Tele-

pítésügyi Osztály Földalap Részlegéhez.³⁴ A földalapot kezelő szervek fő feladata a termőföldek megművelésének és a termés betakarításának megszervezése volt.³⁵ A háború utáni években ez rendkívül fontos feladat volt. Csak a volt nagybirtokokon és a németektől elkobzott földeken folytattak gazdálkodást, a volt egyházi, valamint a paraszti és nem paraszti birtokmaximum fölötti területek kiosztását ugyanis rögtön megkezdték. Így összesen 145 000 hektárnyi területen folytathattak mezőgazdasági tevékenységet. 1946 nyarára a telepesek és a helyi kedvezményezettek többsége átvette a neki juttatott földbirtokot, ezért augusztusban megszüntették az összes igazgatóságot.

A földosztás a tavaszi vetési munkálatok miatt már a földalap meghatározása előtt elkezdődött. A szervek a földosztást a helyi igénylőkkel kezdték, őket követték a telepesek, és csak ezután kerítettek sort a földműves-szövetkezetek, a népbizottságok, valamint az iskolák és egyéb intézmények földigényének a kielégítésére. A törvényi előírások, miszerint a földosztásnál előnyt élveznek a partizánharcokban részt vevők és a fasizmus áldozatai (hozzátartozóikkal), megvalósultak, sőt az 1912–1918-as (!) háborúk rokkantjai is jobb eséllyel kaptak földet.³⁶

3. táblázat

A földalaphból részesülők megoszlása³⁷

Kedvezmény típusa	Terület (ha)	Arány (%)
Helyi igénylők	94 022	24,1
Telepesek	47 109	12,1
Földműves-szövetkezetek	8 160	2,1
Állami tulajdonban	241 219	61,7
Összesen	390 490	100

A földalap legnagyobb hányadát állami tulajdonban lévő intézmények kapták (61,7%, 241 219 ha), bár ezen terület legnagyobb része erdő volt (153 493 ha). A legjelentősebb állami földek a szövetségi mezőgazdasági birtokoknak, a köztársasági mezőgazdasági szektornak, valamint a helyi és járási népbizottságoknak jutottak (3. táblázat). A helyi érdekeltek kapták a földalap területeinek mintegy 24%-át, a telepesek 12,1%-át. Az agrárreform haszonélvezői átlagosan valamivel több mint 2 hektár földet kaptak fejenként, a partizánharcosok ennél valamivel nagyobb, 3–12 holdas parcellát kezdhettek művelni.³⁸ Az első világháború utáni agrárreformhoz képest kétségtelenül nagy előrelépés volt, hogy segítettek a parasztnak az eszközök beszerzésénél, a hatóságok által szervezett tanácsadás pedig főleg a délről érkezett telepesek számára volt fontos.

Horvátország esetében külön kell szólnunk a belső és a Horvátországon kívülré, a Vajdaságba irányuló kolonizációról. A telepítés egész Jugoszláviát tekintve mintegy 60 000 családot érintett.³⁹ Messze a legtöbb telepes a Vajdaságba érkezett. Minden szövetségi egység meghatározott számú telepest küldhetett erre a területre: Horvátország 9000, Bosznia-Hercegovina 12 000, Montenegró 7000, Szerbia (a Vajdaság nélkül) 6000, a Vajdaság 6000, Szlovénia 3000, Macedónia pedig 2000 családra kapott engedélyt. Az eredeti elképzelés szerint 5500 horvát és 3500 horvátországi szerb családot telepítettek volna a Vajdaságba. Összesen mintegy 12 500 kérelem futott be, ezért Horvátország még további 500 család áttelepítésére kért és kapott lehetőséget.

Mivel Szlovénia nem használta ki a kvótáját, további 100, összesen tehát 9600 horvátországi család kezdhetett új életet a vajdasági síkságon.⁴⁰

A telepesek első szervezett csoportja (285 család) 1945. szeptember 27-én indult útnak Korenica járásból. Őket 1945-ben további 28 telepescsoport követte. A Horvátországon belüli telepítés 12 157 családot juttatott új otthonhoz (58 230 fő). Ebből 5027 család a járásán belül telepedhetett le, 2482 családot az NDH idején szerzett birtokáról telepítettek át, eredeti járásukat 4648 család tagjai hagyták el.⁴¹ Mindent összevetve tehát Horvátországban körülbelül 23 000 család, azaz 118 000 fő települt át a kolonizáció során (4., 5. táblázat). Az adatokból világosan kiderül, hogy a helyi kedvezményezettek összességében kevesebb földet kaptak, mint a telepesek (a földhöz jutottak 88,8%-a volt helyi, de a kiosztott földeknek csak 66,6%-át kapták meg).

4. táblázat

Az agrárreform és a kolonizáció kedvezményezettjei régióként⁴²

Régió	Családok	
	számuk	arányuk (%)
Szlavónia	48 140	44,5
Északnyugat-Horvátország	35 719	33,1
Délnyugat-Horvátország	18 116	16,8
Dalmácia	5 431	5,0
Isztria	666	0,6
Összesen	108 072	100

5. táblázat

Az agrárreform és a kolonizáció kedvezményezettjei a kedvezmény típusa szerint⁴³

Kedvezmény típusa	Család		Terület	
	szám	%	ha	%
Helyi	95 915	88,8	94 002	66,6
Telepesek összesen	12 157	11,2	47 109	33,4
<i>Járáson belüli telepes</i>	5 027	4,6	17 928	12,7
<i>Zagorjei telepesek</i>	2 405	2,2	9 101	6,5
<i>Dalmáciai telepesek</i>	956	0,9	3 984	2,8
<i>Egyéb területekről</i>	3 769	3,5	16 096	11,4
Összesen	108 072	100	141 111	100

Az agrárreform hatására csak az 5 hektár alatti kisbirtokok száma növekedett meg jelentősen, aminek egyenes következménye lett, hogy a termelés – főleg a telepesek birtokain – jelentősen visszaesett.⁴⁴ Mindezek ellenére jelentős eredmény volt, hogy teljesült a parasztság régi követeléseinek egyike, a földosztás. Legszegényebb rétegeik is földhöz jutottak. A kolonizáció eredményeképpen a túlnépesedett Kordun, Lika és Dalmácia népességfeleslege a Vajdaság, Szlavónia és Baranya területén telepedhetett le.

A JKP azonban az állami tulajdon és a tervezdalkodás pártján állt, egy időre feledésbe merült „a föld azé, aki megműveli” jelszó. 1948 végétől kísérlet történt a

termelőszövetkezetek megszervezésére,⁴⁵ a „kis parasztgazdaságok gazdasági szervezetbe szervezésére” és „a mezőgazdaság haladóbb formái, a nagyüzemi mezőgazdaság felé vezetésére”.⁴⁶ A Kominform-konfliktus azonban a kollektivizálás felfüggesztésére kényszerítette a jugoszláv vezetést. A Szovjetunióval meglévő viszony romlásával, az egyre nyíltabb szakítással a kommunistáknak minden addiginál nagyobb szükségük volt hazai támogatottságuk megőrzésére.

Jegyzetek

- ¹ Vasić, Velimir: *Ekonomska politika Jugoslavije*. Beograd, Savremena Administracija, 1960. 106.
- ² Matićka, Marijan: *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945–48*. Zagreb, Školska knjiga, 1990. 10.
- ³ Stipetić, Vladimir: *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske*. Zagreb, 1959. 150–153.
- ⁴ Pavličević, Dragutin: *Povijest Hrvatske*. Zagreb, Naklada Pavičić, 2000. 337.
- ⁵ Mirković, Mijo: *O dvadesetogodišnjici prve agrarne reforme u Jugoslaviji. Seljaci u kapitalizmu*. Zagreb, 1952. 52–74.
- ⁶ Matićka: i. m. 16.
- ⁷ Mirković: i. m. 121.
- ⁸ Beck Béla: *Jugoszlávia gazdasága*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könykiadó, 1975. 20.
- ⁹ Matićka: i. m. 16.
- ¹⁰ Erić, Milivoje: *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941 god*. Sarajevo, Veselin Masleša, 1958. 411.
- ¹¹ Matićka: i. m. 23.
- ¹² Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Budapest, 1999. 117.
- ¹³ Vakufske zemlje.
- ¹⁴ Kardelj, Edvard: *A mezőgazdasági szövetkezetek a tervgazdaságban*. Szabadka, 1948. 5.
- ¹⁵ Radelić, Zdenko: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb, 2006. 188.
- ¹⁶ Matićka: i. m. 30.
- ¹⁷ Az arab „menekült” szóból.
- ¹⁸ Matićka: i. m. 34.
- ¹⁹ Čurić, Žarko: *A jugoszláv társadalom gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése. Újvidék, 1975*. 30.
- ²⁰ Matićka: i. m. 47.
- ²¹ Matićka: i. m. 48.
- ²² Čurić: i. m. 31.
- ²³ Matićka: i. m. 49.
- ²⁴ Matićka: i. m. 54.
- ²⁵ Komisija za naseljavanje boraca u Vojvodinu.
- ²⁶ Komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju.
- ²⁷ Ravnateljstvo za agrarnu reformu i kolonizaciju.
- ²⁸ Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju.
- ²⁹ Matićka: i. m. 54.
- ³⁰ Matićka: i. m. 92.
- ³¹ Uprava zemaljskih poljoprivrednih dobara.
- ³² Odjel za narodnu imovinu.
- ³³ Odjel za državna poljoprivredna imanja i poduzeća Ministarstva poljoprivrede i šumarstva.
- ³⁴ Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju.
- ³⁵ Matićka: i. m. 110.
- ³⁶ Matićka: i. m. 114.
- ³⁷ Matićka: i. m. 117.
- ³⁸ Vasić: i. m. 109.
- ³⁹ Juhász: i. m. 119.
- ⁴⁰ Radelić: i. m. 190.
- ⁴¹ Radelić: i. m. 191.
- ⁴² Matićka: i. m. 136.
- ⁴³ Matićka: i. m. 137.
- ⁴⁴ Vasić: i. m. 137.
- ⁴⁵ Juhász: i. m. 119.
- ⁴⁶ Kardelj: i. m. 51.